

Harvardská přednáška

Alexander Solženicyn, nositel Nobelovy ceny 1970, po své emigraci tři roky mlčky pozoroval západní svět jako člověk z jiné planety. Náhle v červnu 1978 přichází na Harvardskou universitu a podává své úvahy o "rozbitém světě." Ať i už jeho názory sdílíme či nikoliv, Solženicyn otevírá jeden ze základních sporů naší doby.

Rozbití našeho světa je zřejmé i pro docela letmý pohled. Každý z našich současníků snadno rozlišuje ve světě dvě síly, schopné zničit se navzájem. Mnozí však zůstávají u tohoto politického vyjádření a kojí se iluzemi, že toto nebezpečí se možná podaří zažehnat diplomatickými kontakty nebo rovnováhou ozbrojených sil. Ve skutečnosti však v našem světě zejří trhliny daleko hlubší, širší a početnější, než by se na první pohled zdálo, a toto hluboké a mnohostranné rozbití znamená pro nás v mnoha ohledech smrtelné nebezpečí. Jak říká stará pravda, že každé království samo proti sobě rozdělené – a to je dnes naše Země – zahyne.

Protože existuje "třetí svět", máme světy nejmíň tři. Ale určité je jich ještě víc – špatně je rozeznáváme, protože jsme příliš vzdáleni. Každá původní kultura, dávno zavedená a navíc rozšířená po zemském povrchu, už tvoří zvláštní svět, plný tajemství a překvapení pro evropské myšlení. To je případ Číny, Indie a celku muslimsko afrického, můžeme-li tento svět alespoň zhruba shrnout do jednoho. To byl po tisíciletí i případ Ruska, i když evropské myšlení vytrvale popíralo jeho originalitu, a proto mu nikdy neporozumělo a nerozumí mu ani dnes, v době komunistické vlády. A platí-li, že se Japonsko za poslední desetiletí stalo "Dálným západem", protože se stále těsněji k Západu přimyká (sám to mohu těžko posoudit), myslím, že naopak Izrael vykazuje alespoň jeden rozhodující rys, který ho od Západu rozhodně odděluje – totiž politický režim hluboce svázaný s náboženstvím.

Ještě v poměrně nedávné době se malý svět nové Evropy snadno dělil o kolonie po celém světě, nejen bez obav, že by mohl narazit na vážnější odpor, ale vcelku s hlubokým pohrdáním všemi hodnotami, které pohled porobených národů na svět možná obsahoval.

Úspěch se zdál být závratný, zeměpisné hranice přestaly existovat. Rozvoj západní společnosti byl triumf nezávislosti člověka a jeho moci. A tu jsme náhle ve XX. století uviděli – a jak zřetelně – že tato společnost je křehká a zbudovaná nad propastmi. Dnes zjišťujeme, jak krátký a nestálý byl ten vývoj (což patrně ukazuje, že i pojetí světa, z něhož vrostl, bylo vadné). V současné době se vztahy mateřských zemí a jejich bývalých kolonií obrátily a západní svět často upadá do opačného extrému servilní úslužnosti. Stejně je však těžko odhadovat, na jakou částku bude znít účet, které bývalé kolonie předloží, a zda ho Západ někdy splatí, i když se vzdá posledního koloniálního území a ještě přidá všechny svůj majetek. Hluboce zakořeněná zaslepenost – pocit pomyslné nadřazenosti – udržuje myšlenku, že všechny velké státy naší planety musí procházet vývojem, který je přivede do stavu současných západních systémů, teoreticky těch nejlepších, prakticky nejvíce přitažlivých. Že všem ostatním světům jen dočasně něco brání – zlá vláda, těžké vnitřní zmatky, barbarství a nechápavost – v tom, aby se vyšvihly na cesty západní demokracie mnoha stran a přijaly západní způsob života. A každý stát je posuzován podle toho, jak daleko dospěl po této cestě. Ve skutečnosti však toto pojetí vzniklo ze západního nepochopení ostatních světů, které jsou neprávem poměřovány západním loktem. Skutečný obraz vývoje naší planety se mu málo podobá.

Z tísnivého pocitu nad rozbitým světem vznikla i teorie konvergence (sbíhání) – pokročilejšího Západu se Sovětským svazem, lichotivá konstrukce, která přehlíží to, že vývoj těchto dvou států rozhodně nemíří ke spojení a že ani proměna po vzoru druhého není možná bez použití násilí. Navíc konvergence nutně znamená, že každá strana přebírá i vady té druhé, což by nikomu neprospělo.

Kdybych dnes mluvil o své zemi, soustředil bych v celkovém rámci rozbitého světa na neštěstí Východu. Protože však už čtyři roky musím žít zde, a protože mám před sebou západní posluchačstvo, bude užitečnější, když tu představím některé rysy současného západu tak, jak je vidím.

Co snad nejvíce na dnešním Západě bije cizince do očí: Občanská statečnost zmizela nejen ze západního světa jako celku, neprojevuje ji žádný z jeho států, žádná vláda, žádná strana a ovšem ani OSN. Tento úpadek odvahy je zvlášť patrný na řídicí vrstvě a na převládající vrstvě inteligence, takže vzniká dojem, jakoby odvaha mizela ze společnosti vůbec.

Jistě, je tu ještě mnoho individuální odvahy, ale to nejsou lidé, kteří by udávali směr životu společnosti. Političtí i intelektuální činitelé vykazují známky úpadku, slabost, nerozhodnost činů, slov, a ještě více teoretickým úvahám. V nich

ochotné nabízejí důkazy, že tento způsob jednání, zakládající politiku určitého státu na zbabělosti a servilnosti, je pragmatický racionální a oprávněný, a to na kterékoliv intelektuální nebo mravní úrovni. Tento úpadek odvahy, který tu a tam už vede k naprosté ztrátě jakékoliv mužnosti, je ještě se zvláštní ironií podtrhován tam, kde titíž činitelé projevují nečekané návaly statečnosti a neústupnosti vůči vládám bez moci, vůči slabým státům, které nikdo nepodporuje a vůči proudům, které odsuzují všichni, a které nemohou nikomu ublížit. Zato jim slova zmrzají v ústech a ruce klesají, před každou mocnou vládou, či hroživou silou, před agresorem a před internacionálou teroru. Je třeba připomenout, že úpadek odvahy se vždy považoval za začátek a předzvěst konce ?

Západní státy při svém ustavení vyhlásily následující princip : Vláda má sloužit člověku a člověk žije na této Zemi, aby užíval svobody a hledal štěstí (viz např. Deklaraci nezávislosti Spojených států). Během posledních desetiletí technický a společenský pokrok konečně umožnil uskutečnění tohoto snu i stát, který zajišťuje obecný blahobyť. Každý občan dostal vytouženou svobodu a s ní takové množství a výběr hmotných statků, jaké mu měly zajistit štěstí – přinejmenším podle té laciné koncepce, která se v téže době vytvořila. (Zanedbal se jen malý psychologický detail, neměnou touhu mít stále víc a stále lepšího a tvrdý zápas, který je jejím důsledkem vtiskuje do mnoha západních zemí známky starosti a dokonce ustaranosti, přestože konvence velí podobné věci co nejpečlivěji skrývat. Tato aktivní a tvrdá konkurence mobilizuje všechny myšlenky člověka a rozhodně neprospívá jeho svobodnému duchovnímu rozvoji.)

Každému je zajištěna nezávislost vůči různým formám státního nátlaku, většina žije v pohodlí, o jakém se našim otčům a dědům ani nesnilo, lze teď vychovávat mládež v duchu nových myšlenek, vést ji k tělesnému rozvoji a ke štěstí, připravovat ji na to, že bude mít věci, peníze, volno, navykat ji na téměř neomezenou svobodu užívání.

Řekněte sami, ve jménu čeho, suďte sami, proč by si měl někdo tohle všechno odepřít a dávat v sázku svůj drahocenný život na obranu obecného dobra, zvláště v takových naléhavých případech, kde by měl jít bojovat za bezpečnost svého národa dokonce do nějaké vzdálené země. Už obyčejná biologie ví, že pro živočicha není dobré, aby si zvykl na příliš velký blahobyť. V životě západní společnosti začíná dnes blahobyť odkrývat svou zhoubnou masku. V souladu se svými cíli si západní společnost zvolila formu existence, která pro ni byla nejpohodlnější, a kterou bych označil jako právní.

Velmi široké hranice práv a práva každého člověka jsou vymezeny soustavou zákonů. Západní člověk se jich stále drží, pohybuje se, kličkuje mezi nimi, takže zachovává slušnou právní zručnost a vytrvalost. (Zákony jsou ovšem tak složité, že se v nich nemůže prostý občan vyznat bez pomoci odborníka.) Každý spor se řeší cestou práva a toto řešení je konečné.

Je-li člověk z právního hlediska v právu, nikdo od něho nemůže chtít víc. Říkejte mu potom, že nemá tak úplně pravdu, že by měl sám omezovat své požadavky a zříkat se toho, co mu po právu patří, chtějte po něm, aby dobrovolně něco obětoval nebo podstoupil nějaké riziko..., budete vypadat jako naprostý pitomec. Dobrovolné omezování se téměř nevyskytuje: všichni se věnují seberozpínání, až z právních rámců začíná vycházet tichý praskot. (Petrolejířské společnosti se právně nedá nic vytknout, když koupí patent na novou formu energie, aby mohla vynález stopit. Nic se nedá vytknout těm, kdo otravují potraviny, aby déle vydržely – občané je nemusí kupovat.) Celý život jsem prožil v komunismu a tvrdím, že společnost, kde neexistuje nestranná právní instance, je hrozná věc. Ale ani společnost, která má na všechno jen a jen právní instanci, není opravdu důstojná člověka. Společnost, která se zabydla v oblasti zákonů a výše jít nechce, málo využívá vyšších schopností člověka. Právo je příliš chladné a příliš formální, než aby mohlo mít na společnost blahodárny vliv. Když je život celý proniknut právními vztahy, vytváří se ovzduší mravní prostřednosti, která otravuje ty nejlepší podněty v člověku.

Používání berly nemůže stačit, aby lidé stáli vzpřímeně ve zkouškách, které ohrožují toto století.

V dnešní západní společnosti lze konstatovat nerovnováhu mezi svobodou dělat dobré a dělat zlé. Politik, který chce v zájmu své země udělat významný tvůrčí čin, musí postupovat opatrnými až bázlivými krůčky, pod přívalem tisíců ukvapených (a nezodpovědných) kritik, stále obviňován v tisku a parlamentu. Musí zdůvodňovat každý krok a prokazovat jeho absolutní správnost. Je prakticky vyloučeno, aby člověk, který vyniká nad průměr, velký člověk, který chce udělat něco nezvyklého a nečekaného, mohl někdy ukázat, co dokáže: jen začne, desetkrát mu podrazí nohy. Tak se pod záminkou demokratické kontroly zajišťuje vítězství prostřednosti.

Na všech stranách lze snadno a svobodně podkopávat autoritu odpovědného vedení a ve všech západních státech je státní moc značně oslabena. Obrana práv jednotlivce je dovedena do takové krajnosti, že společnost sama je bezbranná vůči některým ze svých členů; pro Západ je už na čase, aby začal více zdůrazňovat lidské povinnosti, než lidská práva. Ve srovnání se svobodou dělat dobré, má svoboda destruktivní, nezodpovědná, daleko širší pole působnosti. Ukazuje, jak málo je společnost chráněna před propastmi lidského úpadku, např. před zneužíváním svobody pro páchaní mravního násilí na mládeži.

Teoretickým protějškem svobody nabízet filmy plné pornografie, zločinů a satanismu, je svoboda mládeže na takové filmy nechodit. Tak se ukazuje, že život pojatý správně se sám nedokáže bránit proti zlu a nechává se pozvolna nahlodávat. A co ty temné oblasti, kde se odehrává vlastní zločinnost? Velký počet právníků (zejména v Americe) znamená pro jednotlivce nejen pobídku, aby využil své svobody, ale také aby páchal určité zločiny, neboť mu dává možnost uniknout potrestání nebo těžit z nezasloužené shovívavosti díky podpoře tisíců hlasů, které se ho zastanou. A když v některé zemi státní moc začne rázně potlačovat terorismus, veřejné mínění ji ihned obviní z pošlapávání občanských práv zločinců. Podobných případů bych mohl uvést až až.

Svoboda se ke zlému nezvrhla náraz, byl to postupný vývoj, ale zdá se, že jeho výchozím bodem bylo blahovolné humanistické pojetí člověka, pána světa, který v sobě nenese žádný zárodek zla, takže všechny zvrácenosti naší existence jsou prostě plodem špatných společenských systémů, které je potřeba zlepšit. A hledme: Západ s nejlepšími společenskými podmínkami má nepochybně vysokou zločinnost, dokonce vyšší než společnost sovětská, se vši svou bídou a nezákonností. (V našich táborech je nesmírné množství vězňů, označených za kriminální zločince, ale ve většině z nich se nejedná o zločince, ale o lidi, kteří se nepravými prostředky pokoušeli bránit proti státu, který nezná zákony.)

Tisk – a říkám-li tisk, myslím tím hromadné sdělovací prostředky vůbec – se přirozeně také těší té nejširší svobodě. Ale k čemu ji používá? Znáмым způsobem, dává si pozor, aby nepřekročil zákonný rámec, ale překrucuje skutečnosti a zkresluje proporce jakékoliv skutečné mravní zodpovědnosti. Je novinář a jeho noviny skutečně zodpovědné svým čtenářům nebo dějinám? Když někdy nesprávnými informacemi nebo mylnými závěry uvedou v omyl veřejné mínění nebo dokonce vedou celý stát k chybnému kroku – stalo se už někdy, aby některý veřejně vyznal svou vinu? Ovšem, že ne, protože by to škodilo prodeji. V takových případech to odnese stát, novinář se z toho vždycky dostane, a můžete se vsadit, že bude se stejnou sebejistotou psát opak toho, co tvrdil dřív. Potřeba podávat zaručené bezprostřední informace nutí zaplňovat mezery různými dohady, šířit pověsti a domněnky, které pak už nikdo nedementuje a které zůstanou vězet v paměti mas. Kolik chybných, nerozvážných a klamných úsudků zamořuje denně mozky posluchačů – zůstává v nich? Tisk má moc padělat veřejné mínění, stejně jako je kazit. Jednou nasazuje teroristům herostratovské věnce, jindy odhaluje i obranná tajemství státu a zase nestoudně vniká do soukromí slavných lidí pod heslem „Každý má právo vědět!“ (Lživé heslo lživého století, protože daleko výš stojí jiné, dnes ztracené právo: právo člověka nevědět, nezaneřádit svoji Bohem stvořenou duši pomluvami, žvásty, hloupostmi. Lidé, kteří opravdu pracují a žijí naplněný život, nemají vůbec zapotřebí této mnohomluvné záplavy ohlupujících informací.) Právě v tisku nejvíce vyniká ten spěch a ta povrchnost, které jsou duševní nemocí XX. století. Jít k jádru problémů je mu zakázáno, není to v jeho povaze, která si vybírá jen senzační formulky. A přitom všem se tisk stal nejvýznamnější silou západních států, jeho moc převyšuje orgány výkonné, zákonodárné i soudní. A hledme: Podle jakého zákona byl zvolen, komu zodpovídá za to, co dělá? Na komunistické výchově je novinář otevřeně jmenován jako kterýkoliv jiný úředník – ale od jakých voličů přijímá západní novinář svoji výjimečnou pozici? Na jak dlouho ji zastává a jaká moc mu je svěřena? Nakonec ještě jeden nečekaný rys člověka, který přijde z totalitního Východu, kde je tisk přísně unifikován: vezme-li se západní tisk vcelku, lze i zde pozorovat, že jeho sympatie míří na jednu stranu (na tu, kam právě vítr vane), že jeho soudy se drží v mezích, které všichni uznávají, snad i jisté společenské stavovské zájmy a výsledkem toho všeho není konkurence, ale jistá unifikace. Bezmezná svoboda, to platí jen pro tisk sám, ne pro čtenáře: určitému názoru se dostane jakýsi důraz a jakýsi ohlas, jen když příliš neodporuje vlastním idejím a celkové tendenci tisku. Západ, který nemá cenzuru, přece jen provádí pečlivý výběr, odděluje myšlenky, které jsou v módě od těch, které nejsou. A i když ty druhé nikdo nezakáže, nemohou se opravdu vyjádřit ani v periodickém tisku, ani v knihách, ani v universitním vyučování. Duch vašich badatelů je jistě právně svobodný, je však ze všech stran pod tlakem módy. I když tu není, jako na Východě otevřené násilí, přece tento výběr prováděný módou, tato potřeba přizpůsobovat vše standardním vzorům, zabraňuje těm nejpůvodnějším myslitelům, aby přispěli veřejnému životu odstranit nebezpečný státní duch, který brání každému vývoji, jenž by stál za řeč. Za tu dobu, co jsem v Americe, jsem dostal řadu dopisů od pozoruhodných a vzdělaných lidí, třeba profesorů, různých "ekologů" daleko na venkově, kteří by mohli udělat pro omlazení a záchranu své země mnoho, které však Amerika nemůže slyšet, protože se média o ně odmítají

zajímat. Tak se v masách zakořeňují předsudky, tak na určitou zemi přichází slepota, nemoc velmi nebezpečná v našem dynamickém století. Vezměte jen např. tu iluzi zdejších lidí, že rozumějí dnešní světové situaci. Tato iluze obaluje hlavy tak tvrdou skořápkou, že jí nepronikne žádný hlas, který k nám přichází ze sedmnácti zemí východní Evropy a Asie, dokud jí nevyhnutelná palice událostí nerozbije na kusy.

Vyjmenoval jsem tu několik rysů života na Západě, které příchozího bije do očí. Rozsah a účel této přednášky mi nedovolují dále ukázat, ač bych chtěl, jak se tyto zvláštnosti západní společnosti odrážejí v tak důležitých stránkách země, jako je základní školství, vysokoškolské vyučování literatury a humánních věd a konečně v umění. Všichni nebo skoro všichni uznávají, že Západ ukazuje celému světu cestu výborného hospodářského rozvoje, i když v poslední době trochu narušenou chaotickou inflací. Ale mnozí, kteří na západě žijí, jsou se svou společností nespokojeni, pohrdají jí, nebo jí vytýkají, že už neodpovídá té úrovni dospělosti, které lidstvo dostalo. A to mnohého z nich vede k nebezpečnému a falešnému proudu socialismu.

Nikdo z přítomných mně nebude, doufám, podezírat, že jsem se pustil do této zaujaté kritiky západního systému proto, abych na jeho místo vyzvedl myšlenku socialismu. Protože mám za sebou zkušenost ze země skutečného socialismu, rozhodně nebudu nikdy navrhnout socialistickou alternativu. Že socialismus vůbec a všechny jeho odstíny nakonec vedou k obecnému zničení duchovní podstaty člověka a ke srovnání všech rozdílů v lidstvu smrtí, ukázal akademik Šafarovič v hlubokých historických analýzách své výtečně doložené knihy „Fenomén socialismu“. Kniha vyšla ve Francii téměř před dvěma lety, a dosud mu nikdo nedokázal nic namítnout. Brzy vyjde i v Americe.

Kdyby se mne naopak někdo zeptal, zda bych navrhoval dnešní Západ tak, jak je, jako vzor pro svoji zemi, musel bych upřímně odpovědět: Ne, nemohu doporučit vaši společnost jako ideál pro naši proměnu. Při bohatství duchovního rozvoje, které naše země získala utrpením v tomto století, není západní systém v současném stavu duchovního vyčerpání nijak přitažlivý. Pouhý výčet zvláštností vyšší existence, jak jsem ho tu předvedl, naplňuje člověka nejhlubším zármutkem. Je nepopíratelnou skutečností, že náš národ za šest a národy východní Evropy za tři desetiletí prošly duchovní školou, která nechává zkušenost Západu daleko za sebou. Složitý, smrtelný a drtivý život tam vykoval charaktery silnější, hlubší a zajímavější než západní život s řízeným blahobytem. Z tohoto důvodu by proměna naší společnosti ve vaši znamenala v některých bodech vzestup, ale v jiných – vzácnějších – úpadek. Společnost jistě nemůže trvale žít na dně propasti bez zákonů, jako je tomu u nás, ale bylo by pro ni výsměchem, kdyby měla zůstávat na spořádaném povrchu bezduchého právníctví, jako to děláte vy. Lidská duše, sklíčená desetiletími násilí, touží po něčem vyšším, vřelejším a čistším, než je to, co může dnes nabídnout masová existence na západě, která se jako navštívenkou ohlašuje odporným tlakem reklamy, hrubostí televize a nesnesitelnou hudbou.

A tohle vidí řada pozorovatelů přicházejících ze všech možných světů naší planety. Západní způsob života má stále menší šanci stát se vládnoucím způsobem života.

Dějiny posílají hynoucím nebo ohroženým společnostem sympatická varování: např. úpadek umění nebo vymizení velkých státníků. Někdy jsou to varování hmatatelná, přímá: srdce vaší demokracie a vaší civilizace zůstalo pár hodin bez elektrického proudu, a už se vyrojily davy amerických občanů, kteří loupili a znásilňovali. Tak tenká je povrchová vrstvička. Tak křehká je vaše společenská struktura a tak jí chybí vnitřní zdraví.

Bitva o naši planetu nepřijde zítra či jednoho dne. Vesmírné zlo už je na pochodu a dává pocítit tlak svého rozhodujícího útoku, a na vašich obrazovkách a stránkách publikací jsou objednané úsměvy a sklenice zvednuté k připitku. Nad čím ten jásoť? Nejčelnější z vašich státníků (jako O. Kennan) tvrdí, že jak vstoupíme do oblasti velké politiky, nemůžeme než vyloučit mravní faktory. Ano, právě toto, matení dobra a zla, práva a bezpráví nejlépe připravuje půdu pro absolutní vítězství absolutního zla ve světě. Počínaje jistou úrovní problémů, kdo myslí právnícky – zkamení a nedokáže vidět rozměry a smysl událostí.

Přes veškeré množství informací – nebo do jisté míry právě proto – se západní svět špatně orientuje v současné skutečnosti. Tak tomu bylo s předpověďmi některých amerických odborníků, kteří čekali, že se Angola stane sovětským Vietnamem, nebo, tvrdili, že nejlepším způsobem, jak zmírnit nestoudnost kubánských expedic v Africe, je předcházet si tento stát. Sem patřilo, když Kennan radil své vlastní zemi, že by měla přistoupit k jednostrannému odzbrojení. Kdybyste věděli, jak se ti nejmladší poradci na Starém náměstí v Moskvě smějou vašim politickým mudrcům!

A Fidel Castro otevřeně považuje Spojené státy za zanedbatelnou veličinu, když si jako bezprostřední soused troufá vysílat svá vojska do vzdálených dobrodružství.

Ale k nejukrutnějšímu omylu došlo v souvislosti a nepochopením vietnamské války. A jedni si upřímně přáli co nejrychlejší ukončení války vůbec, druzí si vzali do hlavy, že je třeba dát průchod národnímu či komunistickému sebeurčení Vietnamu (resp. Kambodže, jak se dnes s neobvyklou jasností ukazují). A výsledkem je, že členové amerického pacifistického hnutí pomohli vydat národy dálného východu genocidě, že se stali spoluviníky utrpení, které tam dnes sužuje třicet milionů lidí. Ale slyší teď ti zásadoví pacifisté jejich nářek? Uvědomují si dnes svoji zodpovědnost? A nebo raději neslyší?! Americké inteligenci povolily nervy. Výsledek: hrozba se velice přiblížila Spojeným státům samým. Ale nikdo si to neuvědomuje. Řeklo by se, že ten krátkozraký politik, který tak nahonem podepsal vietnamskou kapitulaci, získal pro Ameriku oddechový čas, aby se mohla vzpamatovat, jenže teď vám už před očima vyrůstá stonásobný Vietnam. Ten malý Vietnam byl pro vás varováním, příležitostí mobilizovat svoji statečnost. Ale když všemocná Amerika utrpěla porážku od malého komunistického polostátu, a jakou rezistencí může Západ počítat v budoucna? Měl jsem příležitost říci, že západní demokracie nevyhrála ve XX. století žádnou válku – pokaždé se nechala bránit nějakým mocným kontinentálním spojencem – a přece nenašla chybu ve svém pojetí světa. Tak za druhé světové války proti Hitlerovi místo aby zvítězila svými silami, které by na to jistě stačily, vypomohla na nohy nepříteli daleko horšímu a mnohem mocnějšímu, neboť Hitler by nikdy neměl takové prostředky, tolik lidí, nečekaných myšlenek a přívrženců (Páté kolony) v západním světě, jako Sovětský svaz. A dnes už se na Západě ozývají jiné hlasy: nemohli bychom se v případě nového světového konfliktu bránit proti síle cizí silou, nemohli bychom si udělat z Číny zeď? Nikomu na světě bych takové řešení nepřál. Nemluvě o tom, že by to bylo nové osudné spojení se zlem. Amerika by z něho měla pouze odklad, protože až by se pak miliardová Čína, vyzbrojená americkými zbraněmi, obrátila proti ní, poznala by Amerika na vlastní kůži genocidu, jakou dnes poznává Kambodža.

Ale žádné sebevětší zbrojení Západu nepomůže, pokud nepřekoná sám svoji ztrátu vůle. Pro duchovně oslabeného kapitulanta se sama výzbroj stává přítěží. Kdo se chce bránit, musí být připraven zemřít, – a to je vzácná vlastnost ve společnosti, vychované v kultu pozemského blahobytu. A tak zůstávají jen ústupky, odklady a zrady. V ostudném Bělehradě opustili svobodní diplomaté pozice, na kterých porobení členové prehelsinských skupin dávají v této chvíli život. Západní myšlení je dnes konzervativní, kéž by jen svět zůstal tak, jak je, kéž by se jen nic neměnilo. Paralyzující snění o statu quo je známkou společnosti, která dospěla na konec svého vývoje. Ale člověk musí být slepý, aby neviděl, že moře přestala patřit Západu, a že objem pevniny, která ho poslouchá, se stále zužuje. Ty dvě války, kterým se říká světové – ač jim do toho ještě mnoho chybělo – spočívaly v tom, že se milý Západ, země pokroku, sám v sobě zničil, a tak si vlastní rukou připravil konec. Příští válka, nemyslím, že by musela být atomová – může definitivně pohřbit západní civilizaci. Tváří v tvář tomuto nebezpečí s tolika historickými hodnotami za sebou, s takovou úrovní svobody a zdánlivou oddaností této svobodě, je vůbec možné takto ztrácet vůli k obraně? Jak vůbec došlo k současné, tak nevýhodné konfrontaci? Jak mohl západní svět na svém vítězném pochodu upadnout do stavu takové bezmocnosti? Došlo v jeho vývoji ke zhoubným obrátům – ztratil někde cestu? Patrně ne. Západ jen stále pokračoval na cestě společného vývoje, který si předsevzal, ruku v ruce s pokrokem techniky. A náhle se ocitl v současném stavu slabosti. Nezbyvá tedy, než hledat chybu u samého kořene, v samých základech novověkého myšlení. Myslím tím převládající západní pojetí světa, vzniklé v renesanci a politicky utvářené v osvícenství, základ všech věd o státu a společnosti. Můžeme ho nazvat „racionalistický humanismus“ nebo „humanistická autonomie“. Je to směr, který prohlašuje a uskutečňuje autonomii člověka vůči všem silám, které jsou nad ním. Můžeme také mluvit o „antropocentrismu“, myšlence, že člověk je středem všeho, co existuje, renesanční obrat byl sám o sobě zřejmě nevyhnutelný, středověk vyčerpal své možnosti a despotické potlačení tělesné přirozenosti člověka ve prospěch přirozenosti duchovní bylo už nesnesitelné. Ale tu jsme přeskočili od ducha ke hmotě, rázem, neúměrně, bez míry. Humanistické vědomí se prohlásilo naším vůdcem, popřelo existenci zla v lidském nitru a za nejvyšší cíl vytklo nabývání pozemského štěstí, tak vložilo do základů novodobé západní civilizace nebezpečný sklon klanět se člověku a jeho hmotným potřebám. Všechny ostatní stránky kromě tělesného blaha a hromadění hmotných statků, všechny ostatní vlastnosti, všechny ostatní vybranější a vyšší potřeby člověka byly v konstrukcích státních a společenských systémů zanedbány, jako kdyby člověk neměl vyšší cíl pro svůj život. A tak byly vydány na pospas závanům větru, které dnes vanou svobodně. Obnažená svoboda sama o sobě rozhodně nemůže vyřešit všechny problémy lidské existence, naopak nese s sebou řadu dalších.

A přesto první demokracie přiznávaly – včetně začínající americké – všechny práva lidské osobě jen jakožto dílu Božímu, jinými slovy, svoboda byla člověku svěřena jen pod podmínkou a za předpokladu trvalé náboženské odpovědnosti. To bylo dědictví předchozího tisíciletí. Ještě před dvěma sty lety a v Americe před padesáti, se zdálo nemožné přiznat člověku svobodu bez hranic, jen tak, pro ukojení vášní. Od té doby se však tato svoboda ve všech západních zemích nahlodala, člověk se definitivně zbavil dědictví křesťanských století s jejich nesmírnými zásobami soucitu a

oběti, a státní systémy pozvolna nabývaly podoby stále dokonalejšího materialismu. A tak nakonec Západ s úspěchem a víc než dostatečně obhájí práva člověka, ale v člověku zakrnělo zcela vědomí jeho odpovědnosti před Bohem a před společností. V posledních desetiletích byl už tento právní egoizmus filosofie hotovou věcí, která přivedla svět do těžké duchovní krize a do politické slepé uličky. A všechny technické úspěchy vynášeného pokroku, na zemi i v kosmu, nemohou vyvážit mravní bídu, do níž XX. století upadlo a kterou by si ještě XIX. století nedovedlo představit.

Jak se humanismus vyvíjel k materialismu, stával se stále víc a více terčem socialistických a později komunistických spekulací, takže už v roce 1844 mohl Marx napsat, že komunismus je naturalizovaný humanismus. A toto tvrzení není bez smyslu. V základech vyšepťalého humanismu a v základech socialismu lze najít společné kameny. Bezmezný materialismus, svoboda vůči náboženství a náboženské odpovědnosti (sahající v komunismu až k protináboženské dikta tuře), soustředění pozornosti na konstrukci společnosti a vědecký nátěr celé věci (osvícenství a marxismu). Není náhodou, že se všechna komunistická hesla točí kolem Člověka s velkým písmene. Obludné spojení, když nacházíme společné rysy v pojetí světa a existence dnešního západu a dnešního východu. Ale taková je logika vývoje materialismu.

Tato příbuznost je navíc řízena následujícím zákonem: silnější, přitažlivější a vítěznější je vždy ten proud materialismu, který vede víc doleva a je tedy důslednější. A humanismus, který úplně ztratil své křesťanské dědictví, nemůže v této soutěži obstát. Tak byl v posledních stoletích a zvláště desetiletích, kdy se tento proces vyostřil, liberalismus neodolatelně vytlačen radikalismem, radikalismus musel ustoupit socialismu a socialismus neobstál vedle komunismu. Že se komunistický řád mohl udržet a na Východě tak upevnit, je dáno tím, že byl horlivě podporován skutečnými masami západní inteligence (která s ním cítila svou příbuznost).

Tato inteligence přehlížela jeho zločiny, a když už nebylo možno je přehlížet, snažila se je ospravedlnit. Stejně je tomu i dnes: u nás na Východě se komunistická ideologie rozpadla, neznamena nic a méně než nic, jen pro západní inteligenci si stále ještě uchovává jistou přitažlivost, jen ona má pro něj ještě sympatie. Právě proto je úloha Západu tak obtížná – obstát proti Východu. Nechci uvažovat o možnosti světové vojenské katastrofy, o změnách, které by vnesla do naší společnosti. Pokud se denně probouzíme v míru, musíme vést svůj každodenní život. Ale jedna katastrofa už začala – katastrofa beznáboženského lidského vědomí. Toto vědomí učinilo člověka mírou všech věcí na zemi, člověka nedokonalého, vždy postiženého pýchou, chtivostí, závistí, marnivostí a deseti jinými chybami. Tyto nedostatky, podceněné na počátku cesty, se dnes na něm mstí. Cesta, kterou jsme od renesance prošli, obohatila naši zkušenost, ale zároveň jsme ztratili celek, to nejvyšší, co dříve určovalo hranice našich vášní a naší nezodpovědnosti. Vkládali jsme příliš velké naděje do politickosociálních proměn a teď se ukazuje, že nám berou to, co máme nejcennější: náš vnitřní život. Na Východě po něm šlape strana, na Západě obchod, sama skutečnost rozbitého světa není tak děsivá jako to, že hlavní části tohoto světa jsou napadeny podobnou chorobou. Kdyby byl člověk zrozen jen pro štěstí, jak prohlašuje humanismus, nebyl by zrozen taky pro smrt. Ale protože je tělesně odsouzen k smrti, je jeho úkol na této zemi tím duchovnějším: ne hltavá každodennost, ne vyhledávání nejlepších způsobů získávání a pak zase veselého utrácení hmotných statků, ale naplňování těžkého a trvalého úkolu, aby se celá naše životní cesta stávala zkušeností především duchovního vzestupu, abychom opouštěli tento život jako stvoření vyšší, než jak jsme do něho vstoupili. Musíme tedy revidovat běžně rozšířenou stupnici hodnot, a žasnout, kolik je v ní dnes omylů. Úsudek o činnosti presidenta nemůže přece stát jen na tom, jaký má plat a zda je benzín k dostání v libovolném množství. Jen výchovou sama sebe k svobodnému a radostnému sebeomezování se může člověk povznést nad hmotný tok života. Ale i pět dnes na osvícenských formulích je právě zpátečnictví. Tato sociální dogmatika nás ochromuje a paralyzuje v těžkých zkouškách dnešní doby. Nezahyneme-li v nějaké válečné katastrofě, náš život rozhodně nebude moci zůstat tím, čím je dnes, protože tak by zahynul sám od sebe. Nebudeme se moci vyhnout revizi základních výměrů lidského života a lidské společnosti. Stojí člověk opravdu nade vším, opravdu nad námi není svrchovaný Duch? Má se život člověka a jednání společnosti opravdu vymezovat v pojmech materiální expanze? Můžeme připustit, aby tato expanze pokračovala na úkor celku našeho vnitřního života?

Svět dnes stojí na prahu ne-li svého zániku, tedy dějinného obratu, který si svým významem nezádá s obratem od středověku k renesanci. Tento obrat bude od nás vyžadovat duchovní plamen, vzestup k nové výšině pohledu, k novému způsobu života, který by nezatracoval naši tělesnou přirozenost jako středověk, ale ani nepošlapával naši duchovní přirozenost jako moderní doba. Tento vzestup by se dal srovnat s přechodem na novou antropologickou úroveň. Nikomu na této Zemi nezbývá, než stoupat výš.